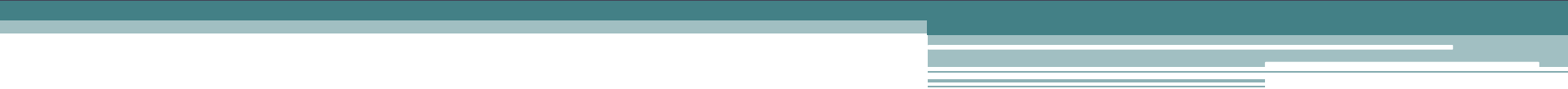

II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Eğitimi ve Tarih Yazıcılığı

A series of horizontal lines in teal and light blue colors, with varying lengths and thicknesses, extending from the left edge of the slide towards the right.

- İkinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte neşriyat faaliyetlerinin artması popüler tarihçiliğin de hız kazanmasına neden olmuştur. Popüler tarihçilik faaliyetlerinin artmasına paralel olarak dönemin tarihçileri her ne kadar batı tarihçiliğin öykünseler de bilimsel bir tarih anlayışı geliştirmeye gayret etmişlerdir. Fuat Köprülü bu dönemi, ***‘Tarih Modasının Uyanması’*** olarak ifade eder. *Bu dönemde tarihçilik merakı oldukça yüksektir (Köprülü, 2014).*
- Meşrutiyetin ilanıyla birlikte adeta tarih orucunun bozulduğunu söylemek mümkündür. Genellikle Fransız tarihi kitapları, Seignobos’un eserleri tercüme edilerek eğitim hayatına sokulmuştur. Yusuf Akçura, Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte ***“Seignobos saltanatı başladı”*** diyerek meseleyi vurucu bir biçimde dile getirmektedir.

- İkinci Meşrutiyetle doğan tüm kurumlar ve yayınları Türk milletinin gelişmesinde önemli bir aşama sağlayacaklarına inandıkları milliyetçi ve bilimsel tarihi geliştirmek dürtüsüyle hareket etmişlerdir. Yayınladıkları dergiler ve kitaplar tarih alanındaki özgün araştırma ve çalışmaların sayısını arttırmıştır (Köprülü, 2014).
- Çağdaş milliyetçi akımların kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan laikleşme ile birlikte Türklük üzerine yapılan çalışmaların da sayısı artmıştır. Bu dönem boyunca **Türk Yurdu** yayın organı olarak bilimsel bir tarih alanında çalışmalar yapmış, milliyetçi bir tarih çizgisinde yazılar ile okuyucu karşısına çıkmıştır (Ersanlı, 2013).

- II. Meşrutiyet döneminde eğitimin yaygınlaşması, matbaada gelişim kaydedilmesi ve savaş ortamlarının etkisi ile Osmanlı tarihine ciddi bir eğilim, ilgi ve alaka gösterilmiştir. Eserlerin dili sadeleştirilmiş, bol bol harita ve çeşitli görseller eklenerek eserler zenginleştirilmiştir (Köse, 2014).
- İkinci Meşrutiyet döneminde tarihçilik vazifesini ifa eden kişiler geleneksel Osmanlı tarihçiliğini devamlı surette eleştiriye tabi tutmuştur. Esas eleştiri dil ve üsluba getirilmiş, Osmanlı tarih yazıcılığının İran etkisinde kaldığından dem vurulmuştur. Bu da tarihçilikte belagata önem verilmesini, tarihçilerin ağır ve anlaşılmaz bir dil kullanmasını beraberinde getirmiştir. Dahası eski tarihçilerin, süslü üsluplarının tabi bir uzantısı olarak riyakarlık, yalancılık, yüze gülme gibi ahlaki zaaflar taşıdıkları, dolayısıyla yazdıkları eserlerin milli eğitim açısından zararlı olduğu düşünülmüştür (Çalen, 2017).

- İkinci Meşrutiyetin ilanıyla sosyal ve kültürel sahada görülen gelişmelere paralel olarak batı metot ve tekniklerine göre tarih yazıcılığında bir gelişme görülmeye başlamıştır.
- Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay sonra 1908-1909 yılları arasında Erkan-ı Harbiye'de siyasi tarih dersleri veren Yusuf Akçura, tarih derslerinin başlangıcında tarihten ve tarih öğretiminde usulden bahsetmiştir. 1912-1913 yılları arasında da İstanbul Darülfun'unda da siyasi tarih dersi veren Akçura, Erkan-ı Harbiye mektebinde izlediği metodu biraz da geliştirmiş, esas konuya girmeden evvel beş-altı dersini tarihsel usul ve metot konularına ayırmıştır(Çapa, 2012).

- Bununla birlikte Türkçülük fikriyle birlikte ***‘milli tarih anlayışı’*** hakim olmaya başlamıştır. O devrin milliyetçi aydınları Türk tarihi araştırma sahası genişletilerek Türk tarihinin yalnız Osmanlı tarihi olmadığını, Osmanlı öncesi Anadolu ve aynı zamanda Orta Asya ve Hindistan’daki Türk devletlerinin ve kavimlerinin tarihini de içine aldığını belirtmişlerdir (Lewis, 1960).
- Dönemin tarihçileri, eski tarihçileri millet merkezli bir tarih tasavvuru oluşturmamaları için eleştirmiş, siyasi ve askeri odaklı eski tarihçiliğin toplumsal tarihe herhangi bir katkısı olmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca eski tarihlerin vatanseverlik hissini beslemedikleri ve diplomasi bağlamında da ışık tutucu olmadıkları anlatılmıştır (Çalen,2012).

- Yine bu dönemde **‘öğretici tarihçilik’** en önemli kavramlardan birisidir. Öğretici tarih yazımı milletlerin büyük mağlubiyetler ve felaketlere uğradığı zamanlarda ve fikri yönden dağınık oldukları devirlerde milli birlik ve manevi kuvveti aşılama, yeni atılımlar yapmak maksadıyla milli tarihten faydalanmaktadır (Kafesoğlu, 2013).
- Bu dönemde **‘Milli Tarih Anlayışı’** güç kazanmış, bununla birlikte Avrupalı tarihçilerin izinden gidilerek ‘Öğretici Tarihçilik’ metodu ile eserler verilmiştir. Yine bu dönemde vakanüvis geleneğinin tamamen ortadan kaldırıldığını belirtmek gerekmektedir.
- Bu dönemde toplu tarih yazımı için 1909 yılında Tarih-i Osmani Encümeni ismiyle kurulan cemiyet ne yazık ki başarılı olamamıştır (Çalen, 2013).

- Yine de söz konusu Encümen, 1910 yılında sadece birinci cildini yayınlatabildiği Osmanlı tarihinde eski Türkleri, Selçukluları, Bizanslıları konu almıştır. Osmanlı öncesi dönemden bahsedilmesi hasebiyle bu durum büyük önem arz eder ve tarihçilik zihniyetinin değiştiğinin göstergesidir.
- Bu dönemde Fuat Köprülü'nün baş yazar olarak görev yaptığı **'Milli Tettebbular'** dergisi de yayınlanmaya başlamış ancak dergi yalnızca beş nüsha kadar çıkartılabilmektedir. Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü bu dergide yayınladıkları yazılarda, Türk tarihinin araştırma sahasını genişleterek, Türk tarihinin Osmanlı tarihinden ibaret olmadığını, Osmanlı öncesi Türk devletlerinin de tarihimizin konusu olduğunu belirtmiş, önemli bir zihniyet değişikliğine neden olmuşlardır (Lewis, 1960).

- Mükrimin Halil İnanç, Osmanlılarda bütün sosyal ve kültürel alanda olduğu gibi tarihe dair ciddi ve ilmi eserlerin telif ve tercüme edildiği ve Avrupa'daki Tarih Akademileri tarzında (Tarih-i Osmani Encümeni) kurulduğu, çeşitli tarih dergileri ve monografilerin neşredildiği bu dönemin ilmi tarihçiliğin başlangıcı olduğunu ifade etmektedir (Köken, 2014).
- İkinci Meşrutiyet dönemi tarih yazıcılığının belki de en büyük eksiği **'Mükemmel Bir Osmanlı Tarihi'** yazılamamasıdır. Bu konuda Osmanlı Encümeni'nin yaptığı çalışmalar da oldukça yetersiz kalmıştır. Hatırı sayılır bir Osmanlı tarihi yazılması hususunda fikir adamları farklı görüşler sergilemiştir.

- Kazım Nami, bir umumi tarih yazmak için uzun çalışmalara gerek olmadığını ifade eder ve batılı eserlerden faydalanarak iyi bir Osmanlı tarihçiliği yazılabileceğini söyler.
- Ali Nusret de yazılacak olan '*Mükemmel Osmanlı Tarihinin*' Avrupa'dakilere benzer tarzda olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre yazılacak eserde hadiselerin arkasındaki düşüncelere nüfuz edilmeli ve tarih felsefesi yapılmalıdır.
- Hüseyin Kazım ise Üçüncü Selim devrinden başlayarak yazılacak bir tarihe, tarihçiliğimizin muhtaç olduğunu bunu yazacak kişinin de Osmanlı hissi ile kalem oynatması gerektiğini ifade etmiştir (Çalen, 2013).

- Necip Asım ise, Osmanlı tarihi bütün Osmanlı vatanını içine alacak şekilde eski uygarlıklardan da bahsetmeli; Mısır, Yunan, Roma medeniyetlerini de içine almalıdır. Necip Asım'a göre bilhassa Osmanlılardan önceki Türk tarihine değinmek elzemdir.
- Yusuf Akçura da bu hususta benzer düşüncelere sahiptir. Türkleri Türk-Tatar-Moğol büyük ailesine mensup olarak gören Akçura, Anadolu'ya gelmeden evvel İslamiyeti kabul eden Türklerin de bir bütün halinde incelenmesi gerektiğinin altını çizer.
- Fuat Köprülü ise Osmanlı'nın '*Kayı*' merkezli ele alınmasına ve '*Osmanlı'dan önce dört yüz çadırılık bir halk*' söylemine şiddetle karşı çıkar. Türk tarihine genel bir açıdan bakan Köprülü, Osmanlı'dan evvel Türkleşmiş olan Anadolu coğrafyasının yalnızca Osmanlı ile anılmasını, tarihin devamlılığı açısından kabul edilemez bulur (Çalen, 2013).

- Dönem itibariyle ilköğretimden yükseköğretime kadar tarih müfredatındaki dersler sayı ve muhteva itibariyle farklı bir dağılım göstermektedir.
- İkinci Meşrutiyet döneminde tarih dersi, birinci sınıf hariç bütün sınıflarda kendisine yer bulmuştur. Tarih dersleri, '*tarih*' '*Muhtasar Tarih-i Osmani*', '*Muhtasar Tarih-i Medeniyet*' olarak adlandırılmıştır. Ayrıca bütün derslerin tarih konuları ile temas edilerek işlenmesi gibi bir metot güdülmüştür (Aytekin, 1991).
- İstanbul Darülmuallim'ine bağlı olarak açılan Tatbikat Mektebi programında birinci sınıfta yer alan Musahabat-ı Ahlakiye dersi tarih dersi için bir hazırlık niteliğindeydi. İkinci sınıfta başlayan tarih derslerinde Osmanlı tarihindeki önemli olaylar ve savaşlar anlatılırken, Tarih-i Umumi başlığı altında yakın çevrelerdeki tarihi eserlerden örnekler verilmekteydi. Üçüncü sınıfta yine Osmanlı ve Umumi tarih dersleri okutuluyordu. Umumi tarih derslerinde;en eski insanların yaşayış tarzı, Osmanlı yurdunun tarih açısından önemi, harabeler, tarihi eserler, Mısır Medeniyeti, Yunan Medeniyeti, İslam Medeniyeti, Ortaçağ ve derebeylik, Fransız ihtilali gibi konulara yer veriliyordu (Çapa, 2012).

- Tarih-i Osmani dersleri ise Osmanlı devletinin kuruluşundan önce başlatılarak, eski Türk tarihi üzerinde de durulmuş hemen ardından Osmanlı tarihine geçilmiştir. Osmanlı öncesi dönemde de Ertuğrul ve Selçuklular arasındaki münasebetlere değinilmiştir. Daha sonra Osmanlı devletinin bütün padişahları ve dönemlerinde meydana gelen önemli olaylar işlenirken, dersler Balkan Savaşları ile bitirilmektedir. Osmanlı öncesindeki Türklerin tarihinin incelenmesi de büyük önem arz etmektedir ve tarihçiliğimizde bir ilki teşkil eder.
- Tarih derslerinde de militer milliyetçiliğin bir gereği olarak öğretmenlere 'ihtar' başlığı altında bir ikazda bulunulduğunu belirtmek gerekiyor. Bu ikazda uygun gördüklerinde eski Osmanlı zaferlerinden, Yeniçeri hayatından, gerileme nedenlerinden söz etmeleri istenmiştir.
- Kız ibtidailerinde okutulan tarih derslerinde özellikle kadın dini ve milli kahramanlar öne çıkarılmıştır. Bunlar arasında Peygamberin ailesinden kadınlar olduğu gibi, 'Cevri Kalfa', 'Sivastapol Kahramanlarından Kara Fatma', 'Boşnak Şerife', 'Mebruke Hanım' gibi milli kadın kahramanlar da bulunmaktadır (Alkan, 2011).

- İptidai mektep programlarında, bir siyasi cereyan olarak ortaya çıkan Türkçülük hareketinin olumlu tesirleriyle, Osmanlı döneminden önceki Türk tarihinin de programlara intikal ettiği görülmektedir. “*Muhtasar Tarih-i Osmani*” dersinin hemen başında, Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna geçmeden hemen önce Türklerin eski tarih ve medeniyetinden bahsedilmesi istenmektedir.
- Yine Türk tarihinin üniteler halinde ikinci, üçüncü ve beşinci sınıflarda okutulmaktadır. İkinci sınıfta Türk tarihinin önemli simaları, üçüncü sınıfta da Türklerin tarihi, içtimai hayatı, eserleri ve kültürleri, beşinci sınıfta ise Türklerin coğrafyası, kültürü, eserleri ve medeniyetleri konularına yer verilmiştir. Programda dikkat çeken bir diğer husus üçüncü sınıfta kısaca Fransız İhtilali ve Avrupa tarihinden bahsedilmesinin istenmesidir. Bu daha evvel tarih müfredatlarında karşımıza çıkmayan bir husustur (Aytekin, 1991).

- Dönem itibariyle iptidailerdeki tarih dersi programlarının teferruatlı bir biçimde düzenlendiğini de belirtmek gerekiyor. Burada içerik itibariyle en çok Osmanlı hanedanına ve devlet sistematığına yer verilmiştir. Türkçülük hareketi başlayınca da dek Osmanlı tarihçileri Osmanlı devleti dışındaki Türk tarihi ile alakadar olmamışlardır. Halbuki Türklerin Orta Asya'dan çıkarak eski dünya diye tabir ettiğimiz yerde birçok devlet ve medeniyet tesis ettiği aşikardır.
- Dolayısıyla Türk tarihini bir bütün olarak ele almak ve tarihimizin her safhasına aynı derece önem vermek lazım gelmekteydi. Bu düşünce az da olsa iptidailerdeki tarih derslerinde kendisini göstermiştir. Yine de Türk tarihine ayrılan zamanın Mısırlılara, Yunanlılara, Romalılara ayrılan zamandan çok daha az olduğunu belirtmek gerekiyor. Yine de başlangıç olması hasebiyle bu zihniyet değişikliği önemlidir.

- Bu dönemde iptidai programlarında yapılan en önemli değişiklikler arasında tarih derslerinin sayısının arttırılması gelmektedir. Daha evvel haftada iki ders olan tarih dersi, sınıflarda kademeli olarak beş, altı ve sekize yükseltilmiştir. Önceleri 84 saat tarih dersi görerek iptidailerden mezun olan öğrenciler, yapılan değişiklikler ile birlikte asgari 210, azami 420 ders saati tarih eğitimi almıştır.
- Yapılan değişikliklerden birisi de tarih dersinin müfredatında yapılan değişikliktir. Daha evvel yalnızca Osmanlı tarihini içeren tarih derslerine: Mısırlılar, Fenikeliler, Asuriler, Keldaniler, İbraniler, Hititler, Türkler, Beni İsrail, Yunanlılar, Romalılar, İslam Medeniyeti, Keşifler, Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti, asrımızda bulunan İngiltere, Rusya, İtalya gibi devletler... vb konular girmiştir (Aytekin, 1991)

- Ziya Gökalp, her ne kadar bir tarihçi olmasa da dönemin önemli aydınlarından birisi olarak tarih eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğine dair fikirlerini ortaya koymuş önemli bir fikir adamıdır. Küçük Mecmua'da kaleme almış olduğu *'Tarihte Usul', 'Tarih Usulünde Şahitler', 'Tarih İlim mi Yoksa Sanat mı' başlıklı* yazılar bulunmaktadır. Ziya Gökalp'e göre biri nesnel, biri milli olmak üzere iki çeşit tarih bulunmaktadır. Nesnel tarih olayları olduğu gibi görmeye, belgeleri ayrıntılı olarak incelemeye yöneliktir. Milli tarihin amacı ise pedagojiktir. Gökalp'e göre,
- *"Çocuklara kendi vatanlarını sevdirmek, milletlerini en muhterem bir millet tanıtmak için en iyi vasıta; onlara atalarının faziletlerini, kahramanlıklarını, milletin şan ve şerefli sergüzeştlerini öğretmektir."* Ziya Gökalp, çocuklara gelecek için verilecek idealin ancak tarih dersi aracılığıyla telkin edilebileceğini, okullarda öğretilecek tarih derslerinin mutlaka *'milli tarih' vasıflarını taşıması gerektiğini ifade* etmektedir. (Arıkan, 1985).

- Gökalp o günün şartlarında iptidai ve sultanilerde talebeye çok şey öğretilmek istendiğini, ancak ezberci yöntemin çocuklara bir şey öğretmediğini ifade ederek eğitim sistemini eleştirmiştir. Tarih, coğrafya gibi derslerin gereksiz rakam ve ayrıntılarla çocuklara ezberletilmesinin yanlış bir öğrenim metodu olduğunu ifade eden Gökalp, derslerin çocuklara milli terbiye amaçlı öğretilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ziya Gökalp'e göre bir Türk babası, çocuğunun Türk tarihini bilmemesine razı gelemmez, İslam tarihinden bihaber olmasını da tasvip edemez (Aytekin, 1991).

İPTİDAİLER

- 1910-1911 öğretim yılında ise iptidai mekteplerinde genel olarak şu dersler okutulmaktaydı:
- Birinci sene: Elifba; Eczayı Şerife, Ulûm-u Diniyye, Hesap, Kıraat.
- İkinci sene: Kur'ân-ı Kerîm, Ulûm-u Diniyye, Hesap, **Tarih**, Coğrafya, Kıraat.
- Üçüncü sene: Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-u Diniyye, İlmihal, Malumat-ı Ahlâkiye, Türkçe, **Tarih**, Coğrafya.

RÜŞDİYELER

Mekâtib-i Rüşdiye Programı

Birinci Sene

Esami-i Ders	Haftada Saat	Mûlahazat
Kuranı Kerim maa tecvid	3	Muallim efendi esnayı talimde tatbikata dikkat ve ihtimam edecektir
Ulûm-ı diniye	3	İlmihal okutulacaktır.
Sarf-ı Osmanî-yi Mufassal	2	
İmlâ	3	
Arabî	3	İmlâ-yı cedide ve tekmile-i bina okutulacak
Hesap	2	İmal-i erbaanın tekrarıyla küsurat-ı işariye gösterilecektir.
Tarih-i umûmi	2	Muhtasar kurun-ı evveli
Coğrafya-yı umûmi	2	Muhtasar olup yalnız Memâlik-i Osmaniye biraz tafsil edilecektir.
Hatt-ı rikâ	1	
Sûlûs	1	
Kırâat	2	Kısas-ı Enbiya okutulacaktır.
	24	

İkinci Sene

Kuranı Kerim maa tecvid	2	Birinci senede okutulduğu vecihle devam edilecektir.
Ulûm-ı diniye	3	Cuma bahsine kadar okutulacaktır
Tafsil-i nahv-i Osmanî	2	
İmlâ	2	
Malumat-ı medeniye	1	
Arabî	2	Maksud okutulacaktır.
Farisi	2	Kavaid-i Farsiye okutulacaktır.
Hesap	2	Kûsurat-ı adiyeye ve mikyasat gösterilecektir.

Tarih-i umûmi	2	Muhtasar kurun-ı vusta ve bir miktar Tarih-i İslam da okutulacaktır.
Coğrafya	2	Asya, Afrika, Okyanusya okutulacaktır.
Resim	1	
Hatt-ı rikâ	1	
Kırâat	2	Ahlak, malumat-ı ziraiye ve sıhhiyeye mûteallik mebahis
	24	
Üçüncü Sene		
Kuranı Kerim maa tecvid	1	
Ulûm-ı Diniye	2	Direktanın Cuma bahsinden nihayetine kadar okutulacak ve kısmı evvel tekrar edilecektir.
Kırâat-ı Türkiye	2	Ahlak ve malumat-ı ziraiye ve sıhhiyeye Mûteallik olacak ve tehliat icra edilecektir.
Kitabet	1	
Malumat-ı medeniye	1	
Arabî	3	Nahv
Farisi	2	Gülistan
Hesap	2	ref' nihayetine kadar
Hendese	2	
Tarih-i umûmi	2	Kurun-ı ahire gösterilecek ve tarih-i Osman-i tafsil edilecektir.
Coğrafya	2	Avrupa ve mufassal Memâlik-i Osmaniye
Hatt-ı rikâ	1	
Resim	1	
Fransızca	1	
	24	

³⁰⁷ "Mekâtib-i İbtidaiye, Rüşdiye ve İdadîye Ders Programları", *İkdam*, 24 Eylül 1908.

Mekâtib-i İdâdiye Programı

İDADİLER

Esami-i Ders	Haftada Saat
Birinci Sene	
Ulûm-ı Diniye (Talebe-i müslimeye mahsus)	2
Türkçe	4
Arabî	2
Farisi	2
Hesap (ikmal edilecektir)	3
Fransızca	3
Ahlak ve malumat-ı medeniye	2
Coğrafya	2
Tarih-i umumi	2
Hat	1
Resim hattı	1
	24
Elsine (ihtiyaridir)	2

İkinci Sene	
Ulûm-ı Diniye (Talebe-i müslimeye mahsus)	2
Ahlak ve malumat-ı medeniye	1
Türkçe	3
Arabî	2
Farisi	2
Fransızca	4
Cebir (Bu sene için hesabın itmamından sonra başlanacaktır)	2
Hendese (Mestuha kısmı)	2
Coğrafya	2
Tarih-i umumî (Tarih-i İslam mebahisi tafsil olunacaktır)	2
Hat	1
Resim hattı	1
	24
Elsine (ihtiyaridir)	2

Üçüncü Sene	
Ulûm-ı Diniye (Talebe-i müslimeye mahsus)	2
Kitabet	2
Arabî	2
Fransızca	3
Ahlak ve malumat-ı medeniye	1
Cebir ve müsellesat	2
Hendese (mücessem kısmı)	2
Coğrafya-yı Osmanî	2
Tarih-i umumi (Tarih-i İslam ve Osmanî)	

Mebahisi tafsil oluncaktır)	2
Hikmet	2
Kimya	2
Tarih-i tabii	2
	24
Elsine (ihtiyaridir)	2

Dördüncü Sene	
Ulûm-ı Diniye (Talebe-i müslimeye mahsus)	3
Kitabet	1
Edebiyat-ı Osmaniye	2
Malumat-ı kanuniye	1
Fransızca	3
Usûl-i defteri	1
Hendesi-i resmiye	1
Kozmografya	1
Hikmet	2
Kimya	2
Tarih-i tabii	2
Hıfzıssıhha	1
Mihanik	1
İlm-i servet	2
Tarih-i umumi (Tarih-i İslam ve Osmanî)	
Mebahisi tafsil edilecektir)	2
	24
Elsine (ihtiyaridir)	2

Beş Yıllık İdadiler

Dersler	I	II	III	IV	V
Ku'ran-ı Kerim ve Tecvid	3	2	1	—	—
Ulûm-u Diniyye	2	2	2	1	1
Hesab	3	2	1	3	3
Hendese	—	1	2	3	3

³¹⁵ Hasan Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, Ankara, 1994, s. 148.

161

İlm-i Eşya	3	3	—	—	—
Hikmet-i Tabiiye	—	—	1	2	2
Tarih-i Tabii	—	—	2	2	1
Hıfzısıhha	—	—	—	—	1
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	2	2	2	2	2
Arabî	2	2	2	1	1
Türkçe	5	5	4	3	2
Fransızca	1	2	2	4	4
Malumat-ı Medeniyye	1	1	—	—	—
Ahlâk	—	—	1	1	—
Malumat-ı İktisadiye	—	—	—	—	1
Malumat-ı Kanuniye	—	—	—	—	1
Ziraat	—	—	1	—	—
Usûl-i Defteri	—	—	1	1	—
Evrak ve Muhaberat-ı Ticarî	—	—	—	—	1
Toplam	24	24	24	25	25
Arapça	2	2	2	2	2
Rumca	2	2	2	2	2
Bulgarca	2	2	2	2	2
Ermenice	2	2	2	2	2
Hatt (Rik'a ve Sülüs)	1	1	1	1	1

Yedi Yıllık İdadiler

Ku'ran-ı Kerim ve Tecvid	—	2	1	—	—	—	—
Ulûm-u Diniyye	2	2	2	2	2	2	—
Hesab	2	2	2	3	—	—	—
Hendese	—	1	2	1	2	1	1
Cebir ve Müsellesat	—	—	—	—	2	1	—
Malumat-ı Fenniye	2	1	2	1	1	2	3
Hikmet-i Tabiiye ve Mekanik	—	—	—	—	—	2	3
Kimya	—	—	—	—	—	2	1
Tarih-i Tabii	—	—	—	—	—	—	1
Hıfzısıhha	—	—	—	—	—	—	1
Coğrafya	2	2	2	2	2	2	—
Tarih	2	2	2	2	2	2	3
Arabî	3	2	1	2	2	2	2
Farisi	—	1	1	2	1	—	—
Türkçe	6	5	4	4	3	—	—
Fransızca	—	1	2	4	5	—	—
Malumat-ı Medeniyye	—	1	1	—	1	3	3

³¹⁷ Ergün, a.g.e., s. 219.

³¹⁸ Yücel, a.g.e., s. 149.

164

Ahlâk	—	—	—	1	1	1	1
Malumat-ı İktisadiye	—	—	—	—	—	—	—
Usûl-i Defteri	—	—	—	—	1	2	2
Toplam	22	22	22	24	24	23	23
Arapça	—	—	—	2	2	1	1
Rumca	—	—	—	2	2	2	2
Bulgarca	—	—	—	2	2	2	2
Ermenice	—	—	—	2	2	2	2
Hatt (Rik'a ve Sülüs)	1	1	1	1	1	2	2

SULTANİLER

Tablo 22: İstanbul Mekteb-i Sultânisi Ders Programı³²⁴

Dersler	I	II	III	IV	V	VI
Ulûm-ı Diniye	1	2	1	1	1	—
Arabî	2	2	2	1	1	1
Farisi	2	2	1	1	1	—
Türkçe	4	2	3	3	3	3
Fransızca	6	6	6	6	6	6
Tarih	1	1	2	2	2	2
Coğrafya	1	1	1	1	2	2
Tarih-i Tabîî	1*	1*	2	1	1	2
Hikmet	1	1*	1	2	2	2
Kimya	1*	1	1	1	1	2
Riyaziyat	4	4	4	4	3	—
Malumât-ı Kanuniye	1	1	1	2	2	1
Ulûm-ı Ticariye	—	—	1	1	1	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2	2	2
Toplam	27	26	29	29	29	26

* İşareti o dersin iki haftada bir yapılacağını gösterir

DARÜLFÜNUN

"Darülfünun Ulum-ı Âliye-i Diniye Şubesi

Birinci sene

	Haftada saat
Tefsir-i şerif	3
Hadis-i şerif ve usûl-i hadis	2
İlm-i fıkıh	2
Usûl-i fıkıh	2
İlm-i kelim	2
Tarih-i din-i İslam	2

İkinci sene

Tefsir-i şerif	3
Hadis-i şerif ve usûl-i hadis	2
İlm-i fıkıh [1]	2
Usûl-i fıkıh	2
İlm-i kelim	2
Tarih-i din-i İslam	1

Üçüncü sene

Tefsir-i şerif	3
Hadis-i şerif ve usûl-i hadis	2
İlm-i fıkıh	2
Usûl-i fıkıh	2
İlm-i kelim	2
Tarih-i din-i İslam	1
Tarih-i umumi	1
Usûl-i tedris	1
İlm-i heyet	2
Usûl-i tedris	1

Dördüncü sene

⁴⁴³ "Darülfünun Ders Programı", *İkdam*, 25 Eylül 1908.

Darülfünun Ulum-ı Tabiiye Şubesi

Birinci sene

<i>Hikmet-i tabiiye-i taharriye</i>	2
<i>Kımya-yı madenî ve tatbikat-ı kimyeviye</i>	3
<i>İlm-i hayvanat</i>	2
<i>İlm-i nebatat</i>	2
<i>Madeniyat</i>	1

İkinci sene

<i>Hikmet-i tabiiye-i taharriye</i>	2
<i>Kımya-yı hayati</i>	2
<i>Fisyoloji</i>	2
<i>Tabakat-ül arz</i>	2
<i>Tatbikat-ı hükmüye ve kimyeviye</i>	1
<i>Usûl-i tedris</i>	1

Darülfünun Edebiyat Şubesi

Birinci sene

<i>Edebiyat-ı Arabiye*</i>	2
<i>Edebiyat-ı Farsiye</i>	2
<i>Edebiyat-ı Franseviye</i>	2
<i>Edebiyat-ı Türkiye</i>	2
<i>Tarih-i umumi</i>	2
<i>Coğrafya</i>	2
<i>İlm-i hikmet ve tarih-i ilm-i hikmet</i>	2

İkinci sene

<i>Edebiyat-ı Arabiye</i>	2
<i>Edebiyat-ı Farsiye</i>	2
<i>Edebiyat-ı Franseviye</i>	2
<i>Edebiyat-ı Türkiye</i>	2
<i>Tarih-i umumi</i>	2
<i>Coğrafya</i>	2
<i>İlm-i hikmet ve tarih-i ilm-i hikmet</i>	2
<i>Tarih-i Osmanî</i>	2
<i>Usûl-i tedris</i>	1
<i>İlm-i asar-ı atika ve ilm-i elsine (ihtiyari)</i>	2

1910 yılında iki yıllık Darülmualiminlerde uygulanan ders programı şöyleydi:

Tablo 27: İki Senelik Darülmualiminlerin 1910 yılı Ders Cetveli⁴⁶⁷

Dersler	Birinci Sınıf	İkinci Sınıf
Kur'an-ı Kerim ve Ulûm-ı Diniye	3	3

⁴⁶⁵ "İbtidai Darülmualiminleri", *Tasvir-i Efkâr*, 19 Ağustos 1909.

⁴⁶⁶ Leyliye dönüştürülen Darülmualimler ile ilgili örnekler şunlardır: "İşkodra Vilayet merkezindeki Darülmualimin gelecek seneden bil-itibar leyliye tahvili maarifce takarrur ettiği istihabardır.", "İşkodra Darülmualimini", *Tanin*, 27 Mart 1911. "İzmir Darülmualimini leyliye tahvil olunuyor. İzmir'de büyük bir leyli mektebe elverişli bir binanın mevcut olmaması yüzünden mekteb iki kısım olacak, gündüzleri için eski mekteb, geceleri için de Namazgâh'ta bulunan hane kararlaştırılmıştır.", "İzmir Darülmualimini", *Tanin*, 19 Eylül 1911.

⁴⁶⁷ Yücel, a.g.e., s. 218.

DARÜLMUALLİMİN

İlm-i Ahlak	1	1
İmlâ ve Kıraat	3	2
Türkçe	2	2
Sarf-ı Arabî	1	1
Tarih	1 (İslam)	1 (Osmanî)
Coğrafya	1 (Umumi)	1 (Osmanî)
Usûl-i Talim ve Terbiye ve Hıfzıssıhha	1	2
Hesap	3	3
Ziraat	1	1
Hüsn-i Hât	1	1
Toplam	19	19

DARÜLMUALLİMİN-İ İBTİDAİ

Dersler	I. Yıl	II. Yıl	III. Yıl	IV. Yıl
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	2	2	2	2
Talim ve Terbiye-i Etfal Tatbikatı	—	1	2	12
Sarf - Nahiv, Tahlil ve İmlâ	5	3	2	—
Lisan-ı Osmânî (Kitabet)	2	3	2	2
Kıraat ve Ezber	3	2	2	3
Fransızca	1	1	1	—

⁴⁶⁸ Ergün, a.g.e., s. 318.

226

Hesap ve Cebir	3	3	3	2
Usûl-i Defteri	—	—	2	—
Hendese ve Fenn-i Mesaha	—	2	2	1
Coğrafya	2	2	1	1
Kozmografya	—	—	—	1
Tarih	2	2	2	2
Hikmet	—	2	1	1
Kimya	—	—	2	—
Malumat-ı Tabiiye	3	3	—	—
Malumat-ı Sıhhiye	—	—	—	2
Nazarî ve Amelî Ziraat, İktisat Tarihi	2	3	3	3
Malumat-ı Medeniyye ve Hukukiye	1	1	1	—
Eşya Dersleri	1	—	—	—
Hüsn-i Hatt	1	1	1	—
Musiki	2	1	1	—
Resim	2	2	2	1
El İşleri	2	2	2	2
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	2
Totlam	36	35	36	36

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH YAZARLARI

Ali Reşat ve Tarih Eğitimi

- Ali Reşat İkinci Meşrutiyet dönemi tarihçiliğine damga vurmuş olan isimlerden birisidir. 54 telif ve tercüme eser yayınlamıştır. Bunun yanında yayınlanmış birçok makalesi bulunmaktadır. Ali Reşat, İbni Haldun'un etkisindedir ve bu doğrultuda eserler vermiştir (Bayrak,2003).
- Tarih eğitimi hakkındaki görüşlerini '*Mekteplerde Tarih Dersi*' isimli eserinde dile getiren Ali Reşat, tarih dersinin amaçlarını ve metotlarını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymuştur.

- Telif ve tercüme birçok eser yayınlayan Ali Reşat, eserlerinde Avrupa tarihine ve bilhassa Fransız tarihine geniş yer vermiştir. Meşrutiyetçi ve inkılapçı nesil Avrupa tarihini kendisinden öğrenmiştir dersek yanlış olmaz. Milli egemenlik ve vatandaş kavramlarının onun eserleriyle genç dimağlara yerleştiğini söylemek mümkündür.
- Ali Reşat, tarih bilgisinin her yurttaşın temel vazifesi olduğunu ifade ederken, devlet görevlilerinin de tarih bilmesinin elzem olduğunu ifade etmektedir (Toprak, 1989).

- Ali Reşat'a göre tarih öğretirken izlenecek metotlar ve öğrencilerin dimağlarına nakşedilecek kavramlar yaş grubuna, sınıflara göre değişkenlik göstermek durumundadır.
- Amaçlanan çocukların ahlaki ve manevi terbiyelerini geliştirmek olmalıdır. İlk sınıflarda ve Rüştîyelerde öğrencinin hayal gücü, hafıza ve algılama yetisine hizmet eden; ahlaki seviyesini oluşturan, milli ve vatani duygularını geliştiren tarih dersleri vasıtasıyla çocuklarımız ülkemizin Avrupa'daki yerini, menfaatlerini, ne gibi tehlikelerle karşı karşıya olduğumuzu, gelecekle ilgili ne gibi ümitler besleyeceğimizi, vatana karşı ne gibi görevler ile yükümlü olduğumuzu okul sıralarında iken öğreneceklerdir.

- Ortaöğretim öğrencilerine ise tarih dersinin sosyal amaçlarını, insanlığın ilerlemesine neden olan gerçekleri öğretmek gerektiğini ifade eden Ali Reşat, tarih dersi kitaplarının Fransızcadan aynen çevrilmesinin ve eserlerde Osmanlı tarihi dışında herhangi bir bölüm olmamasının istenen verimin alınmamasına neden olduğunu söylemektedir.
- Ali Reşat'a göre, tarih çocuklarımızın Avrupa'yı ve Avrupa karşısında düştüğümüz durumu öğrenip, dersler alması ve bu aldığı derslerle vatanına hizmet etmesi açısından da çok önemlidir (Çapa, 2012)

- Ali Reşat Bey, çeşitli derecelerdeki okullarda, tarih derslerinin ezbere dayalı bir usule dayandığını, oysa tarihi olayları ezberlemenin tarih dersleri için bir gaye değil ancak bir araç olabileceğini ifade etmektedir.
- Birçok isimleri, vakaları, rakamları, tarihleri öğrenmeyi tarih eğitimi açısından faydasız, çocuklara anlamadıkları sayfaları ezberletmeyi ise zararlı bulmaktadır.
- Ali Reşat Bey gerek müstakil olarak gerekse Ali Seydi bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitapları ortaokul ve liselerde okutulmuştur (Çalen, 2013).

Ali Seydi ve Tarih Eğitimi

- 1909 yılında Tarih-i Osmani Encüme'ninin daimi üyesi olan Ali Seydi Bey, çoğunluğu mektep kitabı olmak üzere 90'a yakın eser kaleme almıştır.
- Ali Seydi Bey, hazırladığı sözlükler ve okullar için yazmış olduğu ders kitapları ile tanınmaktadır. Eserleriyle Türk eğitim ve fikir hayatına önemli hizmetlerde bulunmuş olan Ali Seydi Bey, Meşrutiyet aydınlarının hemfikir oldukları maarif teşkilatının düzenlenmesi gerektiği hususunda önemli çalışmalara imza atmıştır.
- Ali Seydi Bey'in yazdığı ders kitapları bilhassa II.Meşrutiyet sonrası dönemlerdeki farklı seviyelerdeki devlet okullarında okutulmuştur. Bunların bir kısmı Fransızca'dan tercümedir. Bir kısmı da müşterek olarak kaleme alınmıştır (Köse, 2014).

- Ali Seydi Bey ilerlemek için batının ilim ve tekniklerinden süratli bir biçimde yararlanmak gerektiğini düşünmektedir. Bunun için de yegane yol kültür seviyesini yükseltmektir. Dil meseleleriyle de ayrıca alakadar olan Ali Seydi Bey, birçok lügat çalışmasına imza atmıştır. Ali Seydi Bey alfabe değişikliğine de karşıdır. Bunun doğuracağı olumsuz sonuçları içeren bir risale de kaleme almıştır.
- Hükümet-i İslamiye Tarihi eseri yazarın en önemli eserlerinden birisidir. 10 cilt olarak hazırlanan eserin yalnızca birinci cildi neşredilebilmiştir. Bu eserde *‘tarih hakkında birkaç söz’*, *‘tarihin taksimi’* *‘tarihin me’haz ve muavinleri’*, *‘Res-i tarih’*, *‘Tarih’in Seyr ü Terakkisi’* başlıklı beş kısımdan oluşan bu cilt önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Adem’in yaratılışı, Nuh tufanı ve sonrasında bahsedilirken cahiliye dönemi ve Hz. Muhammed’in hayatından da bahsedilmiştir. Büyük boy ve 286 sayfa olan kitapta resim ve haritalar da yer almaktadır.

- Meşrutiyet aydınları gibi toplumu yükseltecek yegane olgunun eğitim olduğuna inanan Ali Seydi, tarihçiliğimiz için önem arz eden bir şahsiyettir. Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı Tarih-i Umumi kitapları uzun bir müddet ortaokul ve liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ali Seydi Bey, Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitaplarında, kitabın yazılma amacı ve temel gayeleriyle alakalı şunları ifade etmiştir.
- Tarihin kaynakları, geç dönem Osmanlı tarih yazıcılığında çok mühim bir tartışma konusudur. Bu yüzden Ali Seydi Bey'in Ali Reşat Bey ile birlikte kaleme aldığı umumi tarih kitaplarında bu tasnifi yapması tarihçiliğimiz açısından önem arz eder. Bunların yanında coğrafya, arkeoloji, jeoloji, takvim, lisan, etnografya gibi diğer ilimler tarihin önemli yardımcılarıdır. Kutsal kitaplar da ayrı bir kaynak olarak zikredilmeseler de bazı yerlerde bu metinlerden istifade edilebileceği belirtilmiştir.

- Ali Seydi, *'Mekatib-i meşrutiyette haritasız ve resimsiz kitaplar tedris edilemez'* demekte ve kaleme aldığı ders kitabında gerekli yerlere resimler, haritalar, krokiler koyduğundan bahsetmektedir.
- Ali Seydi Bey'in tarihçiliğini kıymetli kılan en önemli eserlerinden birisi şüphesiz ki kız çocukları için kaleme almış olduğu *'Kızlara Mahsus Terbiye-i Ahlakiye ve Medeniye'* isimli çalışmasıdır. Bu kitap, *Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte yazılan tipik, vatandaşlık kitapları gibidir. Kitapta vatandaşlık eğitime büyük önem verilmiş ve mahrem yaşam üzerinden vurgular yapılmıştır. Amaç genç kızları, vatanına, milletine bağlı, bilinçli vatandaşlar ve anneler olarak yetiştirmektir.*
- Burada vurgulanan diğer husus, kızların okul çağından itibaren kendisini geleceğin annesi olarak yetiştirmesi gerektiği hususudur (Çalen, 2013).

Ahmet Refik ve Tarih Eğitimi

- Ahmet Refik, harp okulunda tarih öğretmenliği yapmasının yanı sıra İstanbul Darülfünun'unda Osmanlı tarih kürsüsünde müderrislik de yapmıştır (Akçalı & Çam, 2015).
- Ahmet Refik, devlet arşivlerine ilk el atan, eski belgeleri ilk karıştıran kişidir. Kendisi halka tarihi sevdiren kişi olarak nam salmış bir popüler tarihçidir.
- Ahmet Refik yüzü aşan kitap yayınlayan, gazete ve dergilerde el değmemiş konularda her birini halkın beğendiği konularda adlar bulan, binlerce araştırma dizisi, tarihi hikaye, tarihi tefrika yazmıştır (Caner, 2011).
- Ahmet Refik, Türkçülük anlayışını benimsemiştir. Osmanlı Devleti içerisindeki Türklerin kendilerini tanımaları, İslam ve dünya uygarlığındaki rollerini ve hizmetlerini görebilmeleri için mazilerini hatırlamalarını sağlamak amacıyla *'Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı'* isimli yazı dizisini hazırlamıştır. Bu eserlerinde ağırlıklı olarak Türk milletinin gücünden, İstanbul'un dünyanın kuvvet merkezi olduğundan bahsederek Türkçülük anlayışını zihinlere nakşetmeye çalışmıştır.

- Ahmet Refik, Fransız ve Alman tarihçilerinin etkisiyle içinde bulunduğu durumu birleştirmeye çalışmış ve tarihin eğitici-ahlaki yönüne ağırlık vermiştir.
- Bunu yaparken de bilimsel yöntemin kullanılabileceğini ifade etmiştir. Ahmet Refik tarihin: *“en müşkül zamanlarında ibret ve ders verebilen bir niteliğe”* sahip olması gerektiğini ifade etmiştir.
- Ahmet Refik’e göre tarihçiler geçmişte yaşanan başarıları ve yaşanmış olan hezimetleri parlak bir üslupla dile getirmelidir. Ona göre milli duyguların oluşmasında ve oturmasında, vatan sevgisinin yerleştirilmesinde tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük görevler düşmektedir. Ahmet Refik tarih eğitimi dair düşüncelerini, *‘Tedrisat-ı Tarihiyye ve Tarih Kitapları, Yeni Kitaplar’* adlı makalesinde dile getirmektedir. Bu eserde tarihin önemi üzerinde durulmaktadır.
- Ayrıca ders kitaplarının önemi ve yeniden tanzim edilmesinin önemi anlatılmıştır. Bu eserde ayrıca Tevfik Paşa’nın *‘Osmanlı Tarihi’* ile Ahmet Rasim’in *‘Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi’* isimli eserleri tanıtılmıştır (Caner, 2013).

- Çeşitli araştırma dizileri, tefrikalar ve tarihi hikayeler de kaleme almış olan Ahmet Refik, ortaokul ve liselerde tarih dersi kitabı olarak okutulan *'Tarih-i Umumi'*, *'Muhtasar Tarih-i Umumi'*, *'Resimli ve Haritalı Tarih-i Umumi'*, *'Muhtasar Osmanlı Tarihi'*, *'Muhtasar Resimli Tarih-i Osmani'*, *'Küçük Tarih-i Osmani'*, *'Yeni Osmanlı Tarihi'*, *'Türkiye Tarihi'*, *'Tarih Bilgisi'*, *'Tarih Okuyorum'*, *'Tarih Öğreniyorum'* gibi kitapların yazarıdır.
- Ahmet Refik özellikle halka yönelik kaleme aldığı çalışmalarında tarihin ibret ve ders verici niteliği üzerinde durmuştur. O tarihçilerin geçmişin başarılarını ya da başarısızlıklarını parlak bir üslupla dile getirmesi gerektiğini vurgularken aynı zamanda milli duyguların ve vatan sevgisinin yaratılmasında, tarihçilere ve tarih öğretmenlerine büyük sorumluluklar yüklemiştir. Ahmet Refik Bey, özellikle Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşının da etkisiyle Türkçülük fikrinin etkisinde kalmış; eserlerinde, vatan, millet, tarih sevgisi gibi kavramların üzerinde durmuştur (Akçalı & Çam, 2015).

Mustafa Satı ve Tarih Eğitimi

- 1893 yılında girdiği Mekteb-i Mülkiye'den 1900'de mezun olduktan sonra Yanya vilayeti idadisinde tarih öğretmenliğine başlamıştır. Burada beş yıl tarih öğretmenliği yapmış, üç yıl da Darulmuallimin müdürlüğünde bulunmuş, buradaki görevi esnasında dönemin tarihçiliğine büyük hizmetleri geçmiş bir tarihçidir. Kendisi eğitim ve ders kitaplarıyla alakalı ilk çalışmalarını burada vermiştir (Gündüz, 2010).
- Manastır'da İttihat ve Terakki hükümeti mensupları ile birlikte müşterek çalışmalar gerçekleştiren Satı Bey cemiyete üye olmayı tercih etmemiştir. Ancak o da tıpkı diğer İttihatçılar gibi Meşrutiyet'in ilanı ve Abdulhamit'in sükutundan yanadır. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul'a dönen Satı Bey, abidi Bedi Nur ile beraber '*Envar-ı Ulum*' isimli bir dergi çıkartmıştır. Dergide eğitim ve ders programları üzerine yazılar yayınlanmıştır (Ergün, 1987).

- Satı Bey, 1910 yılında batının eğitim sistemlerini incelemek için, Avrupa seyahatine çıkmıştır. Avrupa dönüşü verdiği konferanslarda da başarının sırrının çok çalışmak ve azim olduğunu dile getirmiştir. 1911 yılında Anadolu ve Rumeli gezilerine çıkan Satı Bey; müdürlüğü esnasında da Mekteb-i Mülkiye ve Dar'ül Hilafe medreselerinde dersler vermiştir. Bununla birlikte bir de Hemşire okulu açmıştır.
- Satı Bey, memleketine belki de en büyük hizmetlerini Balkan Harbi esnasında vermiş ve memleketin çeşitli yerlerinde Harbin kaybedilmesi ve sonrasında çizilmesi gereken yol üzerine konferanslar vermiştir. Bu konferanslar daha sonra, *'Ümit ve Azim', 'Vatan İçin' adlarıyla kitaplaştırılmıştır. Satı Bey bu dönemde 'Terbiye' isimli bir dergide çıkartmıştır (Acar,2009).*

- Mehmet Satı Bey, ilköğretimde tarih derslerinin nasıl işlenmesi gerektiğine dair yazdığı 'Tarih Tedrisatının Usul-i Esasiyesi' isimli eserinde tarih eğitiminin meselelerine dair genel bir çerçeve çizerek, tarih dersinin faydalarını açıklamaya gayret etmiştir (Çalen,2013).
- Satı Bey'in çalışmasından hareketle vurgulanan husus, ilköğretimin esas amacının bir terbiye olduğudur. Bilgi, terbiyeden sonra gelmektedir. Bununla beraber amaçlanan öğrencilerin zihnine vatan sevgisini ve ahlak kurallarını nakşetmektir. Satı Bey tarihin bu amaç etrafında öğretilmesi gerektiğini ve konuların da buna göre seçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.
- Satı Bey, tarihin ezber yöntemiyle öğretilmesine de karşı çıkmıştır. Ona göre ezber yöntemi zihni körleştirmektedir ve Osmanlı eğitim sisteminin en müzmin illeti ezberdir (Çalen,2013).

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TARİH DERS KİTAPLARINA GENEL BAKIŞ

- II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında her ne kadar canlılık yaşanmış olsa da tarih eğitime kısıtlama getirilmiş ve 1893 tarihli program ile yeniden düzenlenmiştir. Buna göre Sultan iktidarı aleyhine fikirler ortaya koyduğu sebebini öne sürerek tarih-i umumi derslerini programlardan çıkartmıştır. Bununla birlikte Edebiyat Tarihi dersi de ders programlarından kaldırılırken, fıkıh, kelam, tefsir ve ahlak dersleri programlara eklenmiştir.
- Bu tutum ileride İkinci Meşrutiyet dönemi tarihçileri tarafından şiddetle eleştirilen bir husustur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte tarih-i umumi dersleri yeniden program içerisine girmiş ve konumuzun asıl safhasını oluşturan pek çok tarih ders kitabı kaleme alınmıştır (İnanç,1999).

- Rüştiye, sultaniye ve idadiye programlarında Osmanlı tarihi, Umumi Tarih ve Asr-ı Hazır tarihlerine yer verilmiştir. Bu okullarda okutulmak üzere Ali Reşat, Ali Seydi, Ahmet Refik, Ahmet Reşit, Sırrı Cemil, Ali Tevfik gibi yazarlar çeşitli Osmanlı tarihi ve umumi tarih kitapları kaleme almışlardır.
- İkinci Meşrutiyet döneminde neşredilen tarih kitapları, Osmanlı'da daha evvel neşredilen Osmanlı tarih kitaplarından oldukça farklıdır. Bu dönemde yalnızca İslam ve Osmanlı tarihleri değil; *'Türk Tarihi'*, *'Tanzimat ve Reform Tarihleri'*, *'Medeniyet Tarihi'*, *'Umumi Tarihi'* kitapları neşredilmiştir.
- Bu devirde okul kitaplarında eski kitaplardan daha fazla olarak Türk tarih ve kültürüne yer ayrılmış olsa da tarih ders kitapları hala batılı kaynaklara daha çok Fransızca'dan devşirilip, toplanarak hazırlanmış eserlere dayanıyordu. Bu dönemin yazarları özellikle Seignobos'un tercümelerinden yararlanmıştır. Bu kitaplar Avrupamerkezci tarih anlayışı çerçevesinde yazılmış kitaplardır (Köken, 2014).

- Tarih eğitimi ve tarihçilik konusunda Avrupamerkezci yaklaşımları ve bilhassa Fransız etkisini İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak eleştiren kişi Yusuf Akçura olmuştur. Her milletin dünya tarihini, kendi tarihi içinden görürken, Tanzimat'tan sonra yazılan umumi tarihler, tarihi hep Fransız tarihi içinden görmüşlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Türkleri, dünyaya her daim Fransız gözüyle bakmak durumunda kalmışlardır (Akçura,1925).
- Yusuf Akçura, Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan tarihçiliği, milli tarihimize yabancıların gözüyle bakmasından ötürü her daim eleştirmiştir. Akçura, Avrupa merkezli tarih yazıcılığının etkisiyle; Timur, Cengiz gibi büyük Türk hükümdarlarının *'fitneci', 'kan dökücü' gibi sıfatlarla anılmasını her daim eleştirmiş*, Osmanlı tarih tasavvurunun etkisiyle hareket edilmesinin milli tarihimize zarar verdiğini ifade etmiştir (Çalen,2016).
- Akçura'ya göre Timur ve Cengiz'i büyük Türk tarihinin içerisinde ötekileştirmek ne kadar hata ise Napolyon, Katerina, Petro gibi hükümdarlara *'büyük' ünvanını vermek o kadar hatadır*.

- Neşredilen ve okullarda okutulan umumi tarih kitapları da aslında birer '*Avrupa Milletleri Tarihi*' kitabıdır. Buna rağmen *dünya tarihi kitabı* ismiyle yayınlanmışlardır. Avrupa tarihini bir dünya tarihi olarak kabul etmek Akçura'ya göre oldukça zararlı bir düşüncedir. (Çalen,2016).
- Tanzimat devrinden itibaren tarihçiliğimizde görülen batılılılaşma ve Fransızlaşma bu dönemde etkisini iyiden iyiye hissettirir niteliktedir. Ali Reşat, Ali Seydi ve Ahmet Refik Beylerin yazdığı umumi tarihler, Fransız umumi tarihlerinin tıpkı basımı gibidir.
- Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler tarafından 1911-1912 yıllarında hazırlanan Tarih-i Umumi'nin giriş kısmında tarih öğretimine dair birtakım önerilerde bulunmuşlardır. Yazarlar, bütün tarih derslerinin tek bir öğretmene verilmesini önerirken, iptidaiyelerden yüksekokullara kadar okutulacak tüm tarih kitaplarının aynı yazarlar tarafından oluşturulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Ders Kitaplarındaki Mühim Kavramlar ve İşlenen Konular

- Bu dönemde kaleme alınan tarih dersi kitaplarında hürriyetçi tarih tasavvurunun etkisi ile *“devr-i istibdâd”, “hürriyet mücâhedeleri” “10 Temmuz” ve “Kanun-i Esasi” konularının özellikle dikkat edilerek işlenmesi talep edilirken “Sultan Selim-i Sâlis ve Nizâm-ı Cedid”, “Sultan Mahmud-ı Sâni ve Vaka-i Hayriyye” ile “Tanzimat-ı Hayriyye ve Gülhane Hat-ı Hümayunu” konularından önemle bahsedilmesi aslında yeni rejimin kendisini modernleşme sürecinin devamı olarak kabul ettiğinin de bir göstergesidir. Hazırlanan ders programlarına bakıldığında da Hürriyetçi tarih tasavvurunun etkilerini görmek mümkündür. Maarif Nezaretinin talebi üzerine hazırlanan ders içeriklerinde ‘meşrutiyetin nimetleri’ ve ‘kanun-i esasi’ başlıkları ayrıntılı bir biçimde yer almıştır.*

- İkinci Abdülhamit döneminde yok sayılan *'V.Murat', 'Abdülaziz', 'Mithat Paşa', 'Genç Osmanlılar'* ve onun mensupları *'Fazıl Mustafa Paşa', 'Şinasi', 'Namık Kemal', 'Ziya Paşa', 'Ali Süavi', 'Kanun-i Esasi'nin ilanı', 'ilk parlamentonun toplanması'* önemli birer tarihsel gelişme olarak işlenmeye başlamıştır.
- Eserlerde özellikle modernleşme sürecine doğrudan etki eden aydınlara özel bir ilgi gösterilmiş, *'Mustafa Reşid Paşa', 'Namık Kemal', 'Şinasi'* ve *'Mithat Paşa'* gibi önemli karakterlerin resimlerine de sıkça yer verilmiştir. Gençlerin idareden basın aracılığıyla şikayetleri, İkinci Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi ilanı, Mebusan Meclisi'nin açılışı, kapatılması, Abdülhamit'in istibdadı, İttihat Terakki Cemiyeti gibi konular ders kitaplarının önemli konuları olarak müfredatta yer almıştır.
- Ders kitaplarında Genç Osmanlılar hareketinin idealize edilmesi aynı zamanda Meşrutiyete giden yolda bir hazırlık teşkil etmektedir. Bilhassa Mithat Paşa'dan ders kitaplarında övgü ile bahsedilmiş, Mithat Paşa kanun ve hürriyetin insanda vücut bulmuş hali gibi tasvir edilmiştir.

- Ders Kitaplarında yakın siyasal tarih Jön Türklerin eylemleri ile İttihat ve Terakki iktidarını meşrulaştırıcı bir tarzda anlatılmış, İkinci Abdülhamit öğrencilere olumsuz bir portre çizilerek anlatılmıştır. İkinci Abdülhamit'in saltanat yılları imparatorluğun en kötü yılları olarak anlatılmıştır: *"Devletin en fena, en tehlikeli, en itibarsız zamanı"* Ayrıca Sultan Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi ilan etme sözü ile tahta çıkmasına karşın, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbini bahane ederek meclisi kapatması kitaplarda eleştiri konusu yapılmış, devletin ve milletin düştüğü güç durum eleştirilmiştir.
- İkinci Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Hürriyet ilanı olarak da adlandırılan anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ilk kez milli bir bayram sıfatıyla kutlanmaya, o gün okullar tatil edilmeye başlanmıştır (Alkan, 2011).
- İkinci Abdülhamit döneminde kullanılmayan *'vatan'*, *'millet'*, *'devlet'*, *'meclis'*, *'anayasa'*, *'seçim'*, *'mahkeme'* gibi kavramlar kutsallaştırılmıştır. Bir yönetim biçimi olarak Meşrutiyet de siyasal iktidarın seçimle iş başına gelmesi, seçmenliğin bir yurttaşlık görevi olarak benimsetilmesi ve ulusçu değerlerin aktarılması bu sürecin bir parçası olarak kabul edilebilir.

- Fransız İhtilali de ders kitaplarında ayrıntılı olarak işlenen bir konudur. Bunun da en büyük nedeni İttihat ve Terakki mensuplarının kendisini Fransız devriminin Türkiye'deki temsilcileri olarak görmesi, İkinci Meşrutiyet'i de Türkiye'nin Fransız İhtilali olarak algılamasıdır (Alkan, 2011).
- Bu dönemde Türk dünyası da dönem ders kitabı yazımında vatan olarak adlandırılmaya başlamıştır. Vatan/Memleket, kişinin doğduğu yeri ifade eden dar anlamı dışında ve ötesinde: mensup olduğumuz tekmil devlettir. *"Hem de devletin hal-i hazırı değil bundan evvelki hali de vatandır"* biçiminde tanımlanmaktadır.

- Balkan Savaşları tarih dersi kitaplarının üslubu ve tarih tasavvurunda çok mühim değişmelere neden olmuştur. Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nin hezimete uğraması, 550 senelik anavatan Rumeli'nin elden çıkması, buna karşılık batılıların statüko değişmeyecek demelerine rağmen verdikleri sözde durmamaları Osmanlı aydını ve toplumu üzerinde büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır.
- Dolayısıyla bu dönemde Türkçülük ve Türkleri bir araya toplayan Turan fikri hayat bulmuştur. Ülkenin kurtuluşu İttihad-ı Anasır'da değil, Türkçülük fikrinin yayılmasında görülmüştür. Bu dönemde yazılan tarih dersi kitaplarında ve tarih müfredatında da bunun etkileri görülmektedir (Doğan,1994)

- Bilhassa 1912'den sonra dönemin resmi ideolojisi haline gelen Türk milliyetçiliği ders kitaplarına yansımakta gecikmemiştir. Bu nedenle dönemin siyasal kültüründe bulunan hakim ögeler kıraat(okuma) kitapları dahil ders kitaplarında yerini almıştır. Bu dönemde okuma parçaları milliyetçi ve yurtsever edebiyatın yetkin isimlerinin arasından seçilmiştir.
- Gramer kitapları da dahil biz ve onlar eksenindeki milliyetçi ideolojinin '*düşmanları*' *tanıtılmaktadır. Onlar Yunanlılar ve Bulgarlardır*; Balkan savaşları sırasında yaptıkları vahşetlere ilişkin çizimler kitapların içinde yer almaktadır. Bir ders kitabında şu ifade yer almıştır:
- "*Düşmanlarımız çoktur, fakat en hainleri Bulgarlar ve Yunanlılardır*" (Alkan, 2011).

- 1908'den sonra basılan ders kitapları, Osmanlı Hanedanı'nın Orta Asya ve Türk kökeninin vurgulanmasıyla, Kayı aşiretinin 8.Yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya göçünü belirten bir girizgah ile başlamaktadır. 1909'da Ahmet Refik Osmanlıların, Türk kökenini, *'Osmanlıların Başlangıcı'*, *'Türklerin Hayat Tarzı'*, *'Cengiz Han'*, *'Ertuğrul'un Anadolu'ya Varıp'* ve *'Osmanlı vilayetinin Bağımsızlığı'* gibi temaları alt başlıklarda vermiştir.
- Ders kitaplarında; umumi tarih kitaplarında ve Osmanlı tarihi kitaplarında, Selçuklular ve Osmanlıların atasının Türkler olduğu açık bir biçimde anlatılmış ve müfredatta teferruatlı bir biçimde kendisine yer bulmuştur. Ayrıca bu behislerde Türklerin dünyadaki en eski medeniyetler arasında yer aldığı da vurgulanmaktadır.

Tarih Dersi Kitaplarında Tarihin Önemine Dair

- Ders kitaplarının hemen hepsinin baş sayfalarında tarih eğitiminin önemine değinilmektedir. Kitaplarda, tarihin önemi, niçin öğretilmesi gerektiği, çocuklar için neden önemli olduğu gibi hususlardan önemle bahsedilmiştir.
- Ali Seydi ve Ali Reşat Beylerin, 1911-1912 tarihleri arasında kaleme aldıkları Umumi Tarih kitabının giriş faslında tarihin tanımı yapılmış ve niçin önemli bir bilim olduğu detaylıca işlenmiştir:
- *“Tarih bizden evvel yaşamış olan akvam medeniyetlerin ahval-i siyasiye ve şeraiti ictimaiyesinden bahis bir fenni celildir ki adeta insaniyetin tercüman-ı tercümanı ahvali demektir. O halde tarih, insanların en ziyade muhtaç oldukları bir fen, bir ilimdir. **Çünkü tarih bilmeyen kimse ne iyi bir hükümet adamı, ne hariciye memuru, ne mükemmel bir askeri kumandanı, ne de müellif, muharrir olabilir. Bundan dolayıdır ki, medeniyette ilerlemiş olan milletler tarihe pek çok ehemmiyet verirler, mekteplerinde her ilimden ziyade tarih okuturlar.**”*

Ders Kitaplarında Tarihin Tasnifi Meselesi

- Metinler Avrupamerkezci tarih tasavvurunun etkisi altında kaleme alınmıştır. Hal böyleyken tarihin sınıflandırması yapılırken de bu tasavvurun etkisi altında kalındığını söylemek doğru olacaktır.
- Ali Reşat ve Ali Seydi Bey, *'kurün-ı ula' yani ilkçağı Hz. Adem'in yaratılması ile başlatır, Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında yıkılması ile sona erdirir. 'kürün-ı vasta' yani ortaçağ ise 476 yılında Roma'nın yıkılışından başlatılarak, 1453 yılındaki İstanbul'un fethi ile bitirilir. 'kürun-ı uhra' yani yeni çağ da İstanbul'un fethi ile 1789 Fransız ihtilali arasındaki dönemi kapsamaktadır. 'kürun-ı cedide' yani yakınçağ ise 1789 sonrası ihtiva etmektedir.*

Ders Kitaplarında Irk Meselesi

- Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in yazdığı umumi tarih kitaplarına göre dört farklı ırk bulunmaktadır: *"ırk-ı ebyaz(beyaz ırk), ırk-ı astar(sarı ırk), ırk-ı ahmer(kırmızı ırk), ırk-ı esved(siyah ırk)"*
- Ahmet Refik ise Büyük Tarih-i Umumi isimli eserinde ırkları, Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler gibi dörde ayırmış ve Türklerin sarı ırka mensup oldukları ifade etmiştir.
- Tarih-i Umumiler de ırk behislerin de medeniyetlerden ve ülkelerden bahsedilirken, yalnızca beyaz ırka mensup olan kavimler anlatılmaktadır. Zaten Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler, Tarih-i Umumilerinde, günümüze eser bırakan milletlerin ırk-ı ebyaz (beyaz ırk) mensubu olduğunu, bunların da Kafkas kökenli olduğunu dile getirmiştir.
- Tarih-i Umumilerin hiçbirinde Çin veya Hint gibi mühim medeniyetlerin ayrı birer başlık olarak ele alınmaması; Türklerden ve tarihe çıkış noktaları Türkistan bölgesinden, Osmanlı'nın kuruluşu ile alakalı kısımlar haricinde bahsedilmemesi kitapların Avrupamerkezci bir tarih tasavvuru ile kaleme alındığını gösterir niteliktedir.

Ders Kitaplarında Medeniyetler

- Ali Seydi ve Ali Reşat Beyler'in kaleme aldığı Tarih-i Umumi ile Sırrı Cemil'in kaleme aldığı Küçük Tarih-i Umumi'de ilk çağda yaşamış olan medeniyetlere Mısır ile başlanmıştır. Mısır halkı, ilk çağdaki en eski ve en medeni kavim olarak zikredilmiştir.
- Ders Kitaplarında Medeniyetler incelenirken Roma ve Yunan uygarlıklarına ayrı bir ehemmiyet verilmiş, bu uygarlıklardan uzun uzun bahsedilmiştir. Roma ve Yunan uygarlıklarının, Avrupa'nın bugünkü halinin kaynağı olarak anılırlar. Yunan medeniyeti anlatılırken; bu medeniyetin, büyük şairler, filozoflar, heykeltıraşlar, ilim adamları yetiştirdiğinden dem vurulmasıdır. Ayrıca İskender, şark ve garbı birleştiren büyük bir komutan olarak anılmıştır. İskender, Yunan kültürünün dünyaya yayılmasını sağlamış ve Avrupa medeniyetinin temellerini atmıştır
- Roma medeniyeti ile alakalı da son derece müspet ifadeler kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

- Ders kitaplarında medeniyetler işlenirken, defaatle Roma ve Yunan medeniyetinin bugünkü Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiş, çağdaş medeni uygarlıkların da buradan zuhur ettiği vurgulanmıştır. Avrupamerkezci bu yaklaşım kitapların tamamına hakimdir. Ancak çok nadir de olsa İslam medeniyetinin, Avrupa'nın temellerini attığından bahsedilmiştir.
- Ali Reşat ve Ali Seydi, yazdıkları umumi tarih kitabının 2.cildinde İslam devletleri ve İslam medeniyetinden bahsederken, son derece müspet bir dil kullanmıştır. Kitap yazarları, Endülüs Emevilerinin ve Abbasilerin farklı alanlarda İslam medeniyetine ve dolayısıyla dünyaya katkı yaptığını ifade ederken, Abbasilerin ilim ve medeniyet faaliyetlerine yöneldiğini, bunun da dünya uygarlıklarının gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemişlerdir.
- Keza Endülüs Emevilerinin, bugünkü Avrupa'nın oluşumunda önemli bir rol oynadığından bahsedilmesi, üç ciltlik ders kitabı boyunca hemen her konuda kendini gösteren Avrupa merkezli tarih tasavvurunun etkisinin; 2.ciltte, İslam medeniyetleri ile alakalı bölümde kırıldığına göstergesidir. Osmanlıcılık düşüncesinin etkisi altında kalan yazarlar, Osmanlı üst kimliği yaratmada İslamiyete büyük önem atfetmiştir.

TARİH DERS KİTAPLARINDA BATININ GÖZÜYLE TÜRKLER

- Tarih-i Umumi isimli ders kitabında da Türklerin insanlık tarihinin en eski kavimlerinden birisi olduğu vurgulanmış ve Türklerin anavatanları, boyları, göç ettikleri yerler detaylıca anlatılmıştır ve Türklerin soyuyla ilgili:
- *"Bugün yeryüzünde milyonlarca Türk vardır. Asya'dakilerden maada Baltık denizi sahilindeki Finlandiya'nın eski ahalisi olan Firavunlarla, Macarlar hep Türk neslindendir."*
- Ders kitaplarında Osmanlılardan bahsedilirken Türk olduklarının vurgulanması ve Kayı aşiretine mensup olduklarından bahsedilmesi zihniyet değişikliğini görmemiz açısından büyük önem arz etmektedir. İkinci Meşrutiyet dönemi tarih yazarları biraz da Türkçü saiklerle hareket etmiş ve *'Turan' coğrafyası ders kitaplarına girmeye* başlamıştır.

- Türklerin soyu Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e kadar dayandırılırken, Tatar ve Moğolların Türk kimliklerine dair göndermelerde de bulunulmuştur. Bu husus önemlidir. Bu dönemde yapılan tarihi tartışmalarda Cengiz Han, bilhassa Anadolu'da devletler teşekkül etmiş olan Türklere büyük zararlar verdiği için bir 'düşman' şahsiyet olarak algılanırken, yalnızca Yusuf Akçura bunun yanlış bir değerlendirme olacağını, Cengiz Han'ın Türk soylu, büyük bir Türk hükümdarı olduğunu anlatmıştır.
- Metinlerde, Turan coğrafyasında yer alan Kırgız, Tatar, Özbek gibi kavimlerin soyunun Türk kökenli olduğu işlenmiş en azından zihinlerde, bütün Türkler tek bir çatı altında toplanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla ağırlıklı olarak kullanılan kahraman figürlerden birisi Türkçü Cengiz Han figürüdür. Bu yüzden başta Yusuf Akçura olmak üzere, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet Bey, Rıdvan Nafiz gibi Türkçüler hemen her yazılarında Türkçü Cengiz Han mefhumunu kullanarak Türkçü bir tarih tasavvuru yaratmışlardır.

- Yine aynı şekilde İslam öncesi Türklerden putperest olarak bahsedilmesi Türk tarihini anlatırken, ötekinin dilinin kullanıldığı hususuna dair önemli bir örnektir.
- Cengiz Han'dan bahsedilirken, *'İslam diyarlarını mahveyledi, kana buladı'* ifadeler kullanılması ise Ali Reşat bey gibi tarihçilerin bu dönemde de Osmanlıcı tarih tasavvuru ile hareket ettiğinin göstergesidir. Zira Osmanlıcı tarih anlayışının gözünde Cengiz Han, Osmanlı ve İslam medeniyetini, Anadolu coğrafyasını parçalayan eli kanlı bir hükümdardır. Buradan hareketle Yusuf Akçura'nın oluşturmaya çalıştığı *'Büyük Türk Hükümdarı Cengiz'* düşüncesinin ders kitaplarında kendisine yer bulamadığını söylemek mümkündür.
- Metinlerde Ergenekon destanı işlenirken, Türklerden Moğol olarak bahsedilmesi, Cengiz Han'ın bütün cihanı kana bulayan bir putperest olarak anlatılması, Avrupa'nın/Ötekinin kavramları ile tarih yazıcılığı yapıldığına esaslı bir örnek teşkil eder.

- Yine Ahmed Reşit de kaleme aldığı “Tarih-i Osmani Okuyorum” adlı eserinin hemen başında “*Osmanlılar Türk’tür. Türkistan’da türeyip Anadolu’ya geçerek Söğüt ve Eskişehir’de yerleştiler.*” diyerek Osmanlı ceddini belirtmiştir.
- Ali Seydi ve Ali Reşat eserlerinin başında Türk kimliğine yer vermeleri ile birlikte eserin sonunda “*Yaşasın Osmanlılar!*” diyerek eserin aslında Osmanlıcı zihniyet ile yazıldığını ortaya koymaktadırlar.
- Fakat Ali Seydi tek başına kaleme aldığı “*İptidailere Mahsûs Tarih-i Osmanî*” adlı eserinde “*Bize (Osmanlı) denilmesi devletimizi tesis eden (Osman) Gazi’nin ismine nispetledir.*” diyerek aslında köken olarak Türk olduklarını ve Türkçülüğün etkisini bir kez daha ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

- ACAR, Şehbal Derya, Eğitimde Bir Üstad, Satı Bey'i Tanımak, Akademik Kitaplar, İstanbul 2009.
- AKÇALI, AVCI, Aslı, ÇAM, İrfan Davut, " II.Abdülhamid ve II.Meşrutiyet Dönemleri Eğitim Anlayışları Bağlamında Mizancı Murad ve Ahmet Refik'in(Altınay) Umumi Tarih Dersi Kitapları", Milli Eğitim, S.207, Yaz/2015.
- AKÇURA, Yusuf, 'Tarihi Görüşe Dair', Türk Yurdu, C.15-1, Nu: 166-5, Şubat 1925.
- ALKAN, Mehmet Ö, "II.Meşrutiyet'te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitimi", Türkiye'de Tarih Yazımı, (Editör: Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek),Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- ARIKAN, Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarihçilik", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- AYTEKİN, Hilal, İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, Ankara 1991.
- BAYRAK, Orhan, Osmanlı Tarih Yazarları, Milenyum Yayınları, İstanbul 2003.

- ÇALEN, Mehmet Kaan, II.Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi,Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- ÇAPA, Mesut, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine Geçiş Sürecinde Türkiye'de Tarih Öğretiminin Tarihçesi", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.2,S.3, Ocak 2012.
- DOĞAN, Nuri, Ders Kitapları ve Sosyalleşme, İstanbul 1994.
- ERGÜN, Mustafa, "Satı Bey, Hayatı ve Türk Eğitime Hizmetleri", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S.1, 1987.
- ERSANLI, Büşra, İktidar ve Tarih-Türkiye'de Resmi Tarih Tezi'nin Oluşumu(1929-1937), İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- GÜNDÜZ, Mustafa, "Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Eğitimci; Satı Bey ve Fenn-i Terbiye Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme";Turkish Studies, S.5/3, Yaz 2010.
- İNANÇ, Mükrimin Halil, "Tanzimattan Meşrutiyete Bizde Tarihçilik', Tanzimat II, İstanbul 1999.

- KAFESOĞLU, İbrahim, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- KÖKEN, Nevzat, Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi(1923-1960), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, “Türklük, İslamlık, Osmanlılık”, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesi’nde Milliyetçilik(Haz:Mehmet Kaan ÇalenHaluk Kayıcı), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.
- KÖSE, Ömer Faruk, “Tarihi Öğretmek İçin Yazmak Ali Reşat ve Ali Seydi’nin Tarih-i Umûmî’si”, Toplumsal Tarih Dergisi, S.244, Nisan 2014, Dosya: 19.YY. Osmanlı Tarih Yazımı.
- LEWİS, Bernard, “Türkiye’de Tarihçilik ve Milli Uyanış”, Türk Yurdu, S.281, Haziran 1960.
- TOPRAK, Zafer, “Ali Reşat, Pozitivizm ve Fransız Devrimi”, Tarih ve Toplum, 1989, C.12, S.68.
- TÜRK, İbrahim, Caner, Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

